
Kelet-Közép-Európa szétágazása és kapcsolatai Oroszországgal

A kelet-közép-európai térségben a több mint húsz éve végbement változások eredményei az ismertető tanulmány szerzője, *I. I. Orlik* szerint arról tanúskodnak, hogy a régió országai eltérő módon kerültek be az összeurópai integrációba. A belső és a külső tényezők által meghatározott differenciálódást figyelembe kell venni a térség államai és Oroszország közötti kapcsolatok vizsgálatakor. Az egyes kelet-európai országokban kialakult folyamatok összehasonlító elemzésével lehet megbízhatóan felvázolni a régió és Oroszország között kiformalódó különböző új típusú viszonyokat. Orlik úgy véli, hogy választ kell adni a következő kérdésekre: a térség országai hosszú időn át és folyamatosan előrehaladva érik el a nyugati partnerek fejlettségi szintjét, az integrációban van-e differenciálódás, a régió államai a nyugati tagországokkal egyenjogúak lettek-e, az integrációban valódi önállóságuk van-e és polgárai a nyugatiakkal azonos szintre kerültek-e. A differenciálódást három területen kell megvizsgálni: Nyugat- és Kelet-Közép-Európa viszonylatában, a régió országai között és végül az egyes kelet-közép-európai államokon belül. Orlik szerint a térségnek az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozása óta az Oroszországhoz való viszonyt pozitív és negatív tendenciák egyaránt jellemezték, azonban a területi közelség, a történelmi tradíciók és a kölcsönösen előnyös együttműködés lehetőségei a politikai, gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztésére ösztönöznek.

Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzetével kapcsolatban a szerző rámutat, hogy ez a térség politikai, gazdasági és kulturális értelemben soha nem volt egységes régió. Az itt élő népek sorsát olyan nagyhatalmak határozták meg, mint az Oszmán Birodalom, Ausztria-Magyarország, Poroszország és Oroszország. A két világháború közti időszakban a nyugati hatalmak kontrollálták a régiót és a Szovjetunió szétesése után ezt a pozíciójukat szerezték vissza. Az Európai Unió válsága idején a térség országaiban erősödött az euroszkepticizmus, és olyan törzsökös európai értékek kerültek

előtérbe, mint a nemzetállamiság, a keresztény vallás, a hagyományos morál és a munkaetika. A XX. század végén a régióban lezajlott forradalmak pozitív eredményekkel jártak, és különösen Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban demokratizálódott a közélet. Orlik szerint azonban a Szovjetuniótól való korábbi függés helyébe, különösen a NATO-hoz és az Unióhoz történő csatlakozással, egy másik került. Az egypólusú világ kialakulásával az USA elvetette a nemzetközi viszonyok demokratizálásának „gorbacsovi” elveit, és létrejött a szuverén államok belügyeibe való korlátlan beavatkozás lehetősége. A szerző úgy véli, hogy a régió államai korábbi szerepkörükbe tértek vissza: azaz a nyugati nagyhatalmak a hidegháború befejeződése után újra befolyásolhatják őket. A Szovjetunió szétesése és a kelet-közép-európai térségnek a Nyugathoz történő csatlakozása után felcsillant a remény, hogy eljött a demokratikus világ prosperitásának kora. Valójában Orlik szerint a világgazdaságban és a világpolitikában az új konfliktusokkal teli globalizáció időszakába léptünk. A hidegháború végével és a Szovjetunió bukásával a világ nem lett biztonságosabb, és a konkrét katonai és külpolitikai események mutatják, hogy az egypólusú világrendben sem tudják garantálni a békét.

A XXI. század első évtizedében egyfelől erősödött a globalizáció és a kölcsönös függés, másrészt a nacionalizmus és a szeparatizmus. *G. Kennan* amerikai történész és diplomata rámutatott, hogy a Szovjetunió szétesése után egyfajta űr keletkezett, amit ki kellett tölteni. *Z. Brzezinski* szerint az USA elérte célját, és ezután a nemzetközi viszonyokban a NATO és a nyugati nagyhatalmak lettek meghatározó tényezők. A kelet-európai országok csatlakozásával az EU véglegesen nemzetek feletti regionális szervezetté vált. Orlik hangsúlyozza azonban, hogy az Unió tagállamai több kül- és katonapolitikai kérdésben nem foglaltak el egységes álláspontot. Az előbbieket miatt a nemzetközi politikában, mint a korábbi balkáni események és az Oroszország elleni szankciók mutatják, bizonytalan és veszélyes szituációk alakulhattak ki.

Már a Nyugat-Európához való közeledés és az Unióba történő belépés előkészületei során a kelet-európai népek gazdaságuk modernizációjában és a társadalmi-politikai élet megreformálásában hittek. Az integrációt a gazdasági lemaradás és a politikai deformáció leküzdésének egyedüli lehetőségeként fogták fel. Orlik szerint a nyugati életszínvonal gyors elérése a régió minden országában szinte „nemzeti eszmeként” fogalmazódott meg. Az előbbieket elősegítette, hogy a térségben még az Unióba történő belépés előtt a piacgazdaság irányába mutató társadalmi-gazdasági és politikai reformokat hajtottak végre. A szerző kiemeli, hogy a kelet-közép-európai

országoknak az Európai Unióhoz való csatlakozása alapvetően befolyásolta a modern világ geopolitikai struktúráját. A nyugati vezetők a gazdasági és szociális problémák megoldásához segítséget ígértek keleti partnereiknek és nem zavarta őket az sem, hogy a csatlakozó országok nem teljesen feleltek meg a nyugati gazdasági és politikai normáknak. Orlik rámutat, hogy az Unió vezetői a gyorsabb gazdasági, politikai és jogi reformok mellett foglaltak állást, noha ezeket néhány év alatt komoly és veszélyes következmények nélkül nem lehetett végrehajtani. Mindenesetre az Unióba bekerült államokban, ahogy a statisztikai adatok tükrözik, a posztszovjet időszak első éveiben figyelemreméltó gazdasági eredmények születtek, ami lelkesítette a társadalom jelentős részét. Az új tagországok jelentős pénzügyi segítségben részesültek. Orlik erre utal Magyarország és Lengyelország esetében a gazdasági rekonstrukcióra fordított PHARE-program kapcsán.

A szerző hangsúlyozza, hogy a várt Nyugat-Európába vezető egyenletes fejlődés helyett egy megtorpanásokkal tűzdelt úton igyekezett előre a kontinens keleti fele. A nyugati pénzügyi segítség és a belső erőfeszítések ellenére a nyugati gazdasági szint és életszínvonal gyors elérése a jövőbe tolódott. A külföldi tőkének a keleti országokba való behatolása együtt járt azzal is, hogy a régió gazdaságai jobban függtek a külső, transznacionális tényezőktől. Noha a nyugati életmód felé vezető úton születtek eredmények, számos probléma megoldatlan maradt. A szerző utal például a roma lakosság integrálására, a munkanélküliségre, az alacsony élettartamra és az egészségügyre. Az Unió 2008–2009-es gazdasági-pénzügyi válsága érzékenyen érintette Kelet-Közép-Európa országait. A krízis rávilágított arra, hogy valójában Orlik szerint két Európa van: Nyugat-Európa és a kontinens elmaradottabb keleti része. A kelet-közép-európai régiót sújtó mélyebb válság okai között a szerző felsorol nyugati és belső pénzügyi és gazdasági tényezőket, és megemlíti azt is, hogy a térség számára korábban Oroszország is aktív, megbízható gazdasági partner volt és ez a kapcsolat most megrendült. Az életszínvonal, a reáljövedelmek csökkenésében és a nemzeti valuta árfolyamának esésében jelentkező krízis nem egyformán sújtotta a térség országait. Így kevésbé érezte meg a válságot Csehország és Lengyelország.

A kelet-közép-európai országokban nagy reményeket fűztek az uniós csatlakozás utáni szabad mozgáshoz. Orlik rámutat, hogy az „átmeneti időszakban” azonban még léteztek mennyiségi korlátozások, országok és munkavállalói csoportok közötti megkülönböztetések. Az illegális migráció miatt nehéz a jelenségről pontos adatokkal szolgálni. A csatlakozást közvetlenül megelőző években és azt követően a régióból Nyugatra bevándorlók

számát a szakemberek 3-4 millióra becsülik. A migrációt főleg a nyugatinál alacsonyabb életszínvonal és a térségbeli munkanélküliség stimulálta. A szerző kiemeli, hogy a kelet-közép-európai államoknak az Unióhoz való csatlakozása megváltoztatta az Európán és a szövetségen belüli nemzetközi kapcsolatrendszerét. Az Unió vezetői a szervezet egyik küldetését az európai értékeknek a szövetség új tagjaira történő kiterjesztésében látták. A társadalmi-gazdasági téren igen különféle országokat tömörítő, az Unióhoz csatlakozó régió azonban inkább csalódást okoz mind a régi, mind az új tagállamok lakosságának, főleg ha mérséklődik a jövőbeni fejlődés esélye. Így nem küzdhet le Európa megosztottsága, sőt nőnek az Unión belüli különbségek is. Orlik szerint Európában jelenleg még a hidegháború időszakánál is nagyobb biztonsági kihívásokkal állunk szemben. Új és fontos tényező, hogy az amerikai külpolitikai stratégia átorientálódott: számára Európa már nem a középpontban áll, hanem a globalizált világ egyik regionális szintjét jelenti. A kelet-közép-európai térség a Nyugatnak a közte és Oroszország közötti elválasztó sávként jön számításba. Miután a hidegháború befejeződésével a várakozások ellenére a nyugati–orosz kapcsolatok lényegesen nem javultak: a nyugati világ Oroszországnak a nemzetközi szinten történő semlegesítésére törekszik. Orlik hangsúlyozza, hogy a kelet-közép-európai régió munkaerő-tartalékai, ipari és mezőgazdasági potenciálja és nyersanyag-készletei miatt Európa és a világ stratégiai szempontból fontos térsége volt és az is marad. A jelenlegi tendenciák mellett az is kirajzolódik, hogy a kelet-közép-európai országoknak még hosszú utat kell megtenniük ahhoz, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődésben és az életszínvonal terén elérjék a nyugat-európai szintet.

A szerző hangsúlyozza, hogy a gazdasági és a politikai viszonyok tekintetében nemcsak Nyugat-Európa és a régió között vannak lényeges különbségek, hanem a térség országai között, sőt az egyes államokon belül is. Lengyelország például elég kvalifikált és a nyugatinál olcsóbb munkaerőt kínál Angliának és Németországnak. Az Oroszország elleni szankciókkal jelentős kár érte az oroszországi lengyel exportot. Az Unióba történő belépésig Magyarország gazdaságilag a térség vezető hatalmának számított, míg azt követően Szlovákia, Lengyelország és Csehország mögé került. Az új kelet-közép-európai uniós tagállamokban belső regionális gazdasági differenciálódás ment végbe. „Gazdag és szegény” régiók nemcsak a Balkánon, hanem máshol is vannak. Orlik a politikai jellegű regionális differenciálódásra hozza fel példának, hogy a Jobbik az észak- és a kelet-magyarországi területeken erős. A szerző hangsúlyozza, hogy Magyarország az Ukrajnában élő magyar kisebbség érdekében lép fel, és az ukrán kérdésben az Uniótól

és a NATO-tól eltérő állásponton van. A térségbeli differenciálódást jelzik az egyes államoknak a szomszédaival szemben megfogalmazódó igényei, amelyeket pedig a második világháborút lezáró nemzetközi szerződésekkel megoldottaknak hittek. Orlik az előbbiekkal kapcsolatban utal Lengyelország Nyugat-Ukrajnával, Magyarország Erdéllyel és más magyarlakta területekkel összefüggő álláspontjára és egyéb problémákra. A szerző kérdésesen véli, hogy az uniós és más európai intézmények tudják-e eredményesen kezelni ezeket az ügyeket.

A kelet- és közép-európai országok Oroszországgal kapcsolatos politikáját döntően befolyásolta az USA és az Európai Unió álláspontja. A szerző rámutat arra is, hogy az új orosz vezetők, köztük maga Jelcin nem tartotta elég fontosnak a térséggel fenntartott kapcsolatokat, és késett az új orosz külpolitikai irányvonal kimunkálása. A politikai, gazdasági és katonai veszteségek ellenére azonban Oroszország igyekszik visszatérni a nemzetközi színtérre. Közben az Unióhoz csatlakozó régió államaiban a gazdasági-társadalmi változások eltérő fokban valósultak meg. A NATO-ban és az Európai Unióban a térség országai próbálják növelni aktivitásukat és érvényesíteni érdekeiket. Így a Visegrádi Négyek (Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia) szubregionális csoportja sikeresen együttműködik gazdasági, tudományos, oktatási, katonapolitikai és más területen. Orlik konkrét példákkal illusztrálja, hogy az Unió több esetben nyomásgyakorlással próbálja befolyásolni a régió államai és Oroszország kapcsolatait. A szerző rámutat, hogy a térség országai különbözően reagáltak az ukrán válság miatt Oroszország ellen hozott szankciókra.

A jelenlegi orosz vezetés úgy véli, hogy az Unió és főleg a NATO bővítésével Európa és a világ geopolitikai átalakítása ment végbe. Ebben a helyzetben átalakultak a külkapcsolatok. A XXI. század eleji Oroszország és Közép- és Kelet-Európa közötti viszonyt mindenesetre nem lehet konstruktívnak tartani a két fél közötti bizalmatlanság miatt. Az orosz akadémiai kutatóintézeti elemzés alapján az Oroszország elleni szankciók terén Orlik a régió országait két csoportba sorolja. Az egyikbe a szankciókat támogatók, a másikba a kételkedők tartoznak. Az utóbbiak szerint az intézkedések ártanak a résztvevők gazdasági érdekeinek és rontják a nemzetközi politikai helyzetet. Az első csoportban a szerző az oroszellenes retorikával és barátságtalan lépésekkel jellemezhető Lengyelországot, a balti államokat, Bulgáriát és Romániát említi, míg a másikban a józanul mérlegelő, óvatos Szlovéniát, Szlovákiát, Magyarországot és részben Csehországot. Orlik utal rá, hogy Oroszország és a kelet- és közép-európai régió kapcsolatait kulturális és pszichológiai tényezők is befolyásolják. Ilyen a Nyugaton meglévő

negatív Oroszország-kép, a ruszofóbia, az orosz történelem és külpolitika elferdítése. A szerző különösen szégyenletesnek és veszélyesnek tartja egyes amerikai és nyugat-európai politikusoknak a nagy honvédő háború befejezése 70. évfordulóján Oroszországnak a német fasizmus leverésében játszott szerepéről tett lekicsinylő és eltorzított állításait. Arra hivatkozva, hogy Oroszország nem európai állam és semmi kapcsolata a nyugati civilizációval, Orlik szerint a Nyugat megpróbálja „kilökní az országot Európából”.

Mind Oroszország, mind a kelet- és közép-európai régió további fejlődése szempontjából fontos, hogy mihamarabb igazi tudományos elemzés szülessen az ezen országok posztszocialista időszakában végbement változásokról. Egyelőre csak az tűnik világosnak, hogy rövid idő alatt pusztán a nyugati sémát követve nem realizálható az ottani fejlettségi szint elérése. Ma már látható, hogy a nyugati tapasztalatok kritikátlan és „gyors” átvétele a saját fejlődési út lebecsülésével párosulva mind Oroszországban, mind a kelet-közép-európai régióban komoly gazdasági és társadalmi problémákhoz vezet.

A szerző hangsúlyozza, hogy Oroszország és a kelet-közép-európai országok közötti kapcsolatokban a gazdasági-kereskedelmi jellegűeknek volt prioritása, és ez a jövőben is fennmarad. A kontaktusok realizálása azonban a régiónak az Unióba való bekerülésével nehezebbé és bonyolultabbá vált. Orlik kiemeli, hogy józan pragmatizmussal megközelítve a politikai véleménykülönbségek ellenére erősíthetők a gazdasági kapcsolatok. Példaként említi magyar cégek részvételét oroszországi lakásépítési, mezőgazdasági és egészségügyi programokban. Magyarországon a legjelentősebb orosz befektető a Gazprom és a LUKOIL. A politikai nézetkülönbségek dacára bővültek a kereskedelmi kapcsolatok Lengyelországgal is. A szerző rámutat, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlődésére komoly hatást gyakorol az Unió technikai, egészségügyi és ökológiai normáinak betartása. Orlik a legnagyobb hiányosságnak véli, hogy se az oroszoknak, se a kelet-közép-európai régióknak nincs világos stratégiai koncepciója a kapcsolatok távlatairól. A szerző azonban reméli, hogy a kölcsönösen előnyös kontaktusok fokozatosan helyreállnak és az Oroszország elleni nyugati szankciók sem tartanak örökké.

Befejezésként Orlik felveti, hogy Kelet-Európából lehet-e „igazi Nyugat”. A kontinens keleti felén ugyanis sokáig olyan társadalmi-politikai szituáció állt fenn, amit nehezen lehet besorolni a nyugati szabványokba. A régió a mindennapi életben, a kulturális tradíciókban, etnikai és vallási területen olyan speciális sajátosságokkal rendelkezik, amelyekről nem biztos,

hogy lemond az „Európába kerülés” kedvéért. Kelet-Európa egy történetileg kiformalódott külön régió, amelynek államai differenciáltabbak, mint a nyugatiak. Minden népnek megvan a külön történelme, mentalitása, s a demokrácia és a polgári társadalom fejlődésének eltérő fejlettségi szintjét érte el. Ezek a különbségek sokáig, „ha nem örökre”, fennmaradnak. Kérdéses, hogy a kilátásba helyezett anyagi jólétért cserébe az említett szellemi, lelki értékeket feladják-e ezek az országok. Orlik megemlíti, hogy az Unió keleti bővítését fenntartással fogadta H. Kohl volt nyugatnémet kancellár, H. Kissinger egykori amerikai nemzetbiztonsági államtitkár pedig a szövetségnek és az USA-nak Ukrajna miatti oroszellenes politikáját tartotta elhibázottnak. A szerző végezetül hangsúlyozza, hogy az Unió egyes kelet-közép-európai tagállamai egyre nagyobb önállóságra törekednek, így a nehézségek ellenére, közeli szomszédjukkal, Oroszországgal kapcsolatuk normalizálása és fejlesztése helyes és fontos lépés lenne mindkét fél részéről.

- I. I. Orlik: Differenciacija Central’no-Vosztocsnoj Jevropi i otosenyija sz Rosszijej. (Kelet-Közép-Európa differenciálódása és kapcsolata Oroszországgal). Novaja i Novejsaja Isztorija. 2015. 5. 125–147. o.

Kurunczi Jenő